

TƏDRİS ƏDƏBİYYATININ
ƏLYAZMASI ÜZƏRİNDƏ REDAKTOR İŞİ

SƏFƏROVA S.E.

*Bakı Dövlət Universiteti**Kitabşünaslıq və Nəşriyyat işi kafedrasının doktorantı**s.sevda_84@mail.ru*

Məqalədə tədris ədəbiyyatının əlyazması üzərində nəşriyyat redaktorunun hazırlıq mərhələsindən, redaktorun iş üsulu və metodikasından və s. söhbət açılır. Burada redaktor təhlilinin ümumi sxemi, əlyazmanın ideyası və məqsədi aydınlaşdırılır, eyni zamanda redaktorun əlyazma üzərində müəlliflə birgə işləməsindən, unifikasiya edilərək təkmilləşdirilməsindən bəhs olunur.

Açar sözlər: redaksiya, nəşriyyat, əlyazma, tədris ədəbiyyatı, redaktor

Təhsilin yüksək keyfiyyətlə şagirdlərə aşılması onların gələcək həyatına möhürünü vurur, şəxsiyyətin formalaşmasına zəmin yaradır. Bunun üçün keyfiyyətli, savadlı yazılmış dərslik vacibdir. Tədris ədəbiyyatı olduqca önəmli və yetişməkdə olan gənc nəslin savadlanması üçün lazım olan əsas göstəricilərdəndir. Təhsilin, elmin keyfiyyətli olması tədris olunan ədəbiyyatın səviyyəsindən asılıdır. Beynin tam şəkildə hər hansısa bir materialı mənimsəyib qavraması üçün ədəbiyyatın savadlı yazılması önəmlidir. Dərsliklərin qüsursuz, keyfiyyətli olması üçün yaxşı müəllif və peşəkar redaktor işi əsas faktordur. Tədris ədəbiyyatının hansı səviyyədə ortaya çıxması birbaşa müəllif və redaktor işinin ortaya qoyduğu işin keyfiyyətindən asılıdır.

Tədris ədəbiyyatı dedikdə, ilk növbədə, təhsillə bağlı ədəbiyyat düşünülür. Bu gün tədris ədəbiyyatı buraxıldığı tədris ocağının növünə görə xüsusiləşdirilmişdir. Tədris ədəbiyyatının nəşrə hazırlanması redaksiya-nəşriyyat fəaliyyətinin xüsusi sahəsidir. Tədris ədəbiyyatı elmi və tətbiqi xarakterli sistemləşdirilmiş məlumatı əhatə edən, tədris etmək və öyrənmək üçün asan şəkildə şərh olunan və müxtəlif yaşda təhsil alan oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuş nəşrdir (2, 159).

Ümumtəhsil məktəbləri üçün tədris ədəbiyyatı tədris-pedaqoji nəşriyyatlar tərəfindən, ali məktəblər və digər xüsusiləşdirilmiş tədris məktəbləri üçün ədəbiyyatlar müvafiq mərkəzi nəşriyyatlar tərəfindən çap edilir.

Bütün ədəbiyyatların, o cümlədən, tədris ədəbiyyatlarının yaradılma mərkəzi nəşriyyat hesab edilir. Nəşriyyatın bu sahədə işi Təhsil Nazirliyi ilə razılaşdırılır. Tədris ədəbiyyatının çapa hazırlanması xüsusi sənədlərlə həyata keçirilir. Bunun üçün tədris ədəbiyyatına olan əsas tələbləri özündə ehtiva edən "Dərslik və dərs vəsaitlərinin nəşrə hazırlanması qaydaları haqqında Təlimat"da tədris ədəbiyyatının nəşrə hazırlanması üçün lazımı sənədlərin

hansılardan ibarət olduğu bildirilir.

Təhsil ədəbiyyatının yaradılması üzərində müəlliflə və yaxud müəllif kollektivi ilə işləyən nəşriyyat əlyazmanı Təhsil Nazirliyi tərəfindən nəşr üçün təsdiq edən qrif əsasında çapa hazırlayır və nəşrini həyata keçirir. Tədris ədəbiyyatına dərsliklər, dərs vəsaitləri, metodiki göstərişlər, proqramlar, praktikum və tədrislə bağlı başqa köməkçi elmi yazılar aiddir (5, 218).

Beləliklə, tədris ədəbiyyatının əlyazması nəşriyyata qəbul olunduqdan sonra müxtəlif mərhələdən keçir.

Redaksiya prosesi nəşriyyat işinin başlıca mərhələsidir. Müəllif əlyazmasının qəbulu onun başlanğıcı, onun istehsalata verilməsi isə sonu hesab olunur (1,76).

Hər bir nəşriyyat redaktoru nəşriyyat işini bütün incəliklərinə qədər əlyazmanın kitaba çevrilməsinə qədər keçdiyi mürəkkəb prosesi müasir poliqrafiya texnikasını və texnologiyanı, kitab nəşri işinin bütün detallarını mükəmməl qavramalıdır.

Nəşriyyatın tematik planına daxil olan əlyazma müvafiq redaksiyada aparıcı redaktora redaktə etmək üçün təqdim edir. Əvvəldə qeyd edildiyi kimi, redaktorun əlyazma üzərində apardığı iş müəllifin əməyi ilə mütənəsbədir. Yəni müəllif əsəri üzərində işlərkən müəyyən çatışmazlıqlara (mövzunun tam açılmasına, təkrarlara, dil və üslub xətalарına) yol verir. Bu çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün məhz redaktor tələb olunur.

Redaktor tədris ədəbiyyatı əlyazması üzərində işləyərkən, ilk növbədə, diqqəti məzmunun və formanın vəhdətinə yönəltməlidir. Formanın və məzmunun vəhdəti tədris ədəbiyyatının qiymətləndirilməsində əsas meyardır. Bu vəhdətə nail olmaq müəllif və redaktor qarşısında duran əsas məsələdir. Müəllif öz əlyazmasına qarşı nə qədər tələbkarlıqla yanaşarsa, onun işi bir o qədər səmərəli və fayda gətirən olar.

Redaktə, nəşri nəzərdə tutulmuş əsərin düzgün qiymətləndirilməsi, müəllifə öz əsərinin forma və məzmununu təkmilləşdirməkdə köməklik göstərilməsi məqsədilə əsərə tənqidi yanaşmaqla təhlil edilməsi, yol verilmiş xətalardan təmizlənərək nəşrə hazırlanması deməkdir (1, 104).

Redaktor üzərində iş apardığı əlyazmaya daxil olub, onu müəllifi qədər dərindən araşdırır. Bu da redaktorun əlyazmanın məzmun və formasının vəhdətinə nail oluması istiqamətində əsas işidir. Forma və vəhdət üzərində iş qədim dövrlərdən indiyədək olan redaktorların fəaliyyətində önəmli yer tutur.

Əlyazmanın ilkin oxunuşundan sonra redaktor əsər haqqında, onun müsbət və mənfi cəhətləri, mətni ətraflı şərh etmək bacarığı haqqında, müəlliflə necə əməkdaşlıq etmək barədə təsəvvürə malik olur.

Redaktorun mövcud mövzuya dair ədəbiyyatla, digər nəşriyyatların buraxdığı analoji nəşrlərlə, onların dövrü mətbuatda qiymətləndirilməsinə dair materiallarla tanış olması ona lazımi fayda verə bilər. Belə olduqda əlyazmada

qarşıya qoyulan məsələnin həllinə başqa müəlliflərin necə münasibət bəslədiklərini aydınlaşdırar və bununla da əlyazmanın məqsədini daha dərindən dərk edir.

İlkin qavranış oxuyanın oxu prosesi zamanı ilk dəfə mətnin məzmunu ilə tanışlığıdır. İlkin qavranışda sözlər birliyinin qanunauyğun qavranılması təkrar qavranışdan, yəni dərk etmə birliyinin fəaliyyətinin iştirakı ilə aparılan zaman sözlər birliyinin qanunauyğunluğundan bir çox hallarda fərqlənir. İlkin qavranış adətən avtomatik olur. Sözlər oxuyanın beynində sanki özləri birləşir, son qavranış zamanı isə məlum dərk etmə əsasında, yəni oxuyanın söz birləşmələrinə münasibətindən, daha doğru olan variantı seçməsi zamanı baş verir (5, 75).

Redaktor çalışmalıdır ki, müəllifin fikri oxucuya təhrif edilmədən, tam, dolğun şəkildə çatsın. Əlyazmanın redaktəsinin əsas qayəsi və başlıca məqsədi əlyazmada düzəlişlər edilməsində deyil, onun ictimai mahiyyətinin fikrən yoxlanılmasında, oxu zamanı müəllifə kitabın səmərəliliyini artırmaqda köməkçi olmaq, ideya və məzmununa xələl gətirən amilləri aradan qaldırmaqdır.

Tədris ədəbiyyatı mətnlərində ədəbi dilin yaxşı olmaması nəşriyyat redaktorunu daim narahat edən amillərdəndir (4, 143).

Tədris ədəbiyyatının əsas keyfiyyətləri - dəqiqlik və aydınlıqdır. Lakin dəqiqlik elmi üslubun oynaqlığına xələl gətirməməli, onu söz yığımına çevirməməlidir. Başqa sözlə desək, fikrin dəqiqliyi şərhin yazılı formasının bütün növlərinin, həmçinin ümumi tələblərin qorunub saxlanılmasından ibarətdir.

Redaktor təhlili əlyazmanın oxunuşundan başlayır. Təcrübəli redaktor ilkin oxunuş zamanı orfoqrafik səhvləri, əhəmiyyət daşımayan düzəlişləri nəzərə almamalı, əlyazma üzərində heç bir redaktə işi aparmamalıdır. Redaktorun bütün diqqəti əlyazmanın mətninə yönəlməlidir. Çünki onun əsas məqsədi əlyazma ilə tanışlıq, müəllifin çatdırmaq istədiyi fikri duymaq, əlyazmanın səviyyəsini müəyyən etməkdir. İlkin oxunuş bitdikdən sonra redaktor əlyazmanın ideyası və mövzusu üzərində fikrini cəmləşdirməli, səhv ifadələri, təkrarları, dil və üslub xətalарını və s. səhvləri əlyazmanın səhifələrinin sağ kənarında qeyd etməlidir. Belə qeydlər redaktor işində mühüm əhəmiyyət daşıyır, əlyazma haqqında veriləcək rəyə zəmin yaradır. Qeyd etmək lazımdır ki, səhifələrdəki qeydlər düşünülmüş, aydın və dəqiq olmalıdır. Tədris ədəbiyyatının redaktəsinə rəvac verən hər bir nəşriyyat redaktoru oxucu auditoriyasını nəzərə almalıdır.

Bütün diqqətini əlyazmanın mətninə cəmləşdirən redaktor təkrar-təkrar redaktə etdiyi əlyazma və onun ideya və məzmunu haqqında düşünməlidir. Qeyri-dəqiq, səhv ifadələri, təkrarları, dilin və üslubun nahamarlığını hiss etdikdə, irəlidedədiyimiz kimi, əlyazma vərəqinin kənarında qeydlər etməsi məsləhətdir. Belə qeydlər redaktə işində mühüm rol oynayır. Onlar redaktor üçün əlyazma üzərindəki gələcək işində bir növ ötürücü məntəqə qismində

çıxış edir. Ona görə də, qeydlər aydın, dəqiq və məqsədyönlü olmalı, nəinki tənqidi, hətta pozitiv mövqeyi də əks etdirməlidir. Əlyazma kənarındakı qeydlərin məzmunu müxtəlif ola bilər. Onlar kitabın həm mənasına, həm kompozisiyasına, həm süjetinə, həm dilinə, həm də üslubuna aid ola bilər. İlk oxunuşdan sonra redaktorun əlyazma haqqında tam təsəvvürü yaranır, hansı işləri görəcəyi barədə planları müəyyənləşir.

Redaktor müəllifin hansı mənbələrdən istifadə etməsinə də diqqət yetirməlidir. Müəllifin istifadə etdiyi mənbələrlə tanışlıq da redaktor üçün müəyyən bir hissəsidir. Belə tanışlıq ona görə lazımdır ki, redaktor qarşıya qoyulan məsələnin məğzini dərinləndirərək etsin və mövcud əlyazmada olan problemlərin digər müəlliflər tərəfindən necə araşdırıldığını öyrənsin.

Redaktə üsulları müxtəlif olsa da, müəlliflə iş prinsipi yeganədir: hər bir dü-zəliş müəllif üçün təklif xarakteri daşmalıdır. Mətnə hansısa ciddi dəyişiklik etmək yalnız müəllifin ixtiyarındadır. Doğrudur, elə hallar da olur ki, redaktor haqlı iradlar irəli sürür, müəllif isə onunla razılaşmır. Belə olduqda redaktor özünün səbri, incə münasibəti ilə müəllifə ondan nə tələb etdiyini, ediləcək düzəlişin hansı mahiyyət daşdığını bildirir.

Nəhayət, redaktorun müəlliflə əsas işlərindən biri mündəricat və başlıqlar üzərində aparılan işdir.

Başlıqlardan danışılarkən, ilk növbədə, əlyazmanın adına diqqət yetirmək vacibdir. Əlyazmanın adı əsərin məqsəd və məramını xarakterizə edir. Kitabın adı sadə, dəqiq, konkret, aydın və orijinal olmalıdır. Doğrudur, əlyazmaya ad seçmək birbaşa müəllifin vəzifəsidir, lakin əlyazma üzərində işləyən redaktor da əməyinin bəhrəsinin səmərəli olmasına çalışmalıdır, əlyazmanın ideyasına, məqsədinə müvafiq olmayan başlıqlardan çəkinməlidir. Başlıqlar və sərlövhələr mündəricatda öz əksini dərəcələrinə görə tapırlar. Başlıqlar elə olmalıdır ki, oxucunu cəlb etsin, onda kitabı qarşı maraq oyatsın. Birincisi, uğurlu seçilmiş sərlövhə, bir növ, kitabı oxucuya "reklam" edir. İkincisi, başlıq-sərlövhə dəqiq, aydın, sadə və yığcam olmalı və mətnin məzmununa cavab verməlidir. Redaktor da redaktə etdiyi əlyazmanın başlıqları üzərindəki işdə yaxından iştirak etməlidir. Əsərdəki başlıqların təyini də müəllifin şəxsi işidir. Lakin unutmaq olmaz ki, əlyazmanın yaranması da məhz müəllifin şəxsi işidir. Bununla belə, qeyd etdiyimiz kimi, redaktor əlyazma üzərində lazımi qədər əziyyət çəkir, müəllifin yol verdiyi çatışmazlıqları aradan qaldırır. Odur ki, başlıqlar üzərindəki işdə də redaktor yaxından iştirak etməli, özünün təklif və iradlarını bildirməlidir.

Başlıqlar və sərlövhələr üzərindəki işi də fərdiləşdirmək olmaz. Burada da müəlliflə birgə işin məqsədi keyfiyyətli bir kitab nəşr edib oxucuya çatdırmaqdır. Amma çalışmaq lazımdır ki, kitabın məzmunu ilə adı, başlıqları arasında uyğunluq gözlənilsin və onlar bir-birini tamamlasın.

Hər bir elmi kitabda və elmi məqalədə bibliografik göstəricilər və

bibliografik istinadların olması labüddür. Tədris ədəbiyyatı da elmi xarakter daşdığı üçün burada da bibliografik göstəricilər və bibliografik istinadlar əsas amillərdəndir. Həm müəllif, həm də redaktor bu istinad və göstəricilərin düzgün tərtib olunmasına ciddi fikir verməlidirlər (4, 102).

Redaktor müəllif əməyinə qarışmaqla onun təqdim etdiyi mətnin məzmununu anlamağa çalışmalıdır. Mətnin məzmununu düzgün anlamaq - müəlliflə işgüzar, həmçinin xoşməramlı münasibət qurmaq deməkdir. Belə bir səmərəli münasibət isə keyfiyyətli bir kitabın işıq üzü görməsinin əsasını təşkil edir.

Tədris ədəbiyyatı əlyazmasının məzmun və formasının vəhdətini aydınlaşdırmaq üçün redaktorun, ilk növbədə, nəzər yetirdiyi amillərdən biri də onun quruluşu üzərindəki işidir. Redaktorun əlyazmanın quruluşu üzərindəki işini şərti olaraq işin müstəqil mərhələsinə aid etmək mümkündür. Əlyazmanın məzmununun öyrənilməsi ilə onun strukturu qiymətləndirilir. Məzmun və struktur qarşılıqlı surətdə biri digəri ilə bağlıdır. Çünki həm müəllifin, həm də nəşriyyat redaktorunun məqsədi tədris ədəbiyyatının məzmun və formasının ahəngdarlığına nail olmaqdır. Bununla yanaşı, struktur elementlərinin hissə-hissə öyrənilməsi, redaktor diqqətinin məhz təhlilin bu aspektinə doğru yönəldilməsi materialın daha aydın şərhinə nail olmağa, oxucu marağını öyrənməyə doğru yönəltməyə, elmi nöqtəyi-nəzərinə mətn hissəsinin daha vacib olanına istiqamətləndirməyə imkan verir.

Nəşriyyat redaktoru tədris ədəbiyyatının bütün xüsusiyyətlərinin quruluşu uyğunluğunu qiymətləndirməlidir. Redaktor həmçinin müəllif potensialının, fərdi yaradıcılığının əlyazmanın strukturunda nə dərəcədə realizə olunmasını aşkarlamalıdır.

Tədris ədəbiyyatının quruluşu onun müxtəlif hissələri arasındakı qarşılıqlı əlaqəni ardıcılığını və münasibliyi ilə əks etdirməlidir.

Əlyazmanın strukturu predmetin inkişafının daxili məntiqi və xarakteri ilə əlyazmanın janr xüsusiyyətləri, həmçinin mətn şərhinin müəllif üsulu ilə şərtlənir.

Redaktor materialın şərhinin qiymətləndirilməsində tədris ədəbiyyatının hər hansı bir növ və janrının strukturunun ümumi cəhətlərinə, həmçinin tədris ədəbiyyatı üçün xarakterik olan meyarlara əsaslanmalıdır.

Tədris ədəbiyyatının həcmindən asılı olmayaraq onu şərti olaraq üç hissəyə - giriş, əsas və nəticə hissələrinə ayırmaq olar.

Giriş oxucunun materialı qavramaq hazırlığında yardımçı olmalıdır. Burada əsərin mövzusu, mövzunun araşdırılma aspektləri ifadə edilir, aktuallığı və yeniliyi, elmi problemlərin əhatəlilik dərəcəsi, onların tədris müəsisələrindəki elmi-təcrübi əhəmiyyəti qeyd olunur.

Bir qayda olaraq tədris ədəbiyyatlarında giriş müəllif tərəfindən təqdim edilir. Bəzi tədris vəsaitlərində, yəni toplularda, monoqrafialarda, tərcümə

əsərlərində ön söz və ya giriş hissəsi tərcüməçi, tərtibçi, yaxud da ixtisas redaktoru tərəfindən yazıla bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir toplunun, məcmuənin ön sözünün və ya giriş hissəsinin müəllifi tanınmış mütəxəssis olmalıdır. Bir çox hallarda ön sözün və giriş hissəsinin müəllifi haqqında dəqiq məlumatlar da verilir.

Nəşriyyat redaktoru ön söz və ya girişi əlyazmanın redaktəsi bitdikdən sonra redaktə etməlidir.

Əsas hissə müəllif konsepsiyasını əks etdirir, mövzunu açır, ideyanı realizə edir. Bu hissə müəllifin şərh etdiyi elmi-tədqiqat materialının analizi və sintezi əsasında predmet və hadisə haqqında yeni biliyin formalaşmasına xidmət edir.

Elmi informasiyanın tam təsəvvür dərəcəsi əsərin ixtisas spesifikasiyası, onun kommunikativ funksiyaları tərəfindən diqqət olunur.

Redaktor təhlili gedişatında elmi anlayışların düzgün istifadəsinə nəzarət etmək əsas şərtlərdən birini təşkil edir. Elmi anlayışlar mətnə daxil edilibsə, onların məzmunu, həcmi və quruluşu açılmalıdır.

Bəzən tədris ədəbiyyatı mənlərində redaktor məntiqi qayda və qanunların müəllif anlayışı tərəfindən pozulması nəticəsində əmələ gələn fikri səhvlərlə rastlaşır. Buna görə də, əlyazma üzərində iş apararkən redaktor aydınlaşdırıcının məzmunu və həcmnin aydınlaşdırılan anlayışın məzmun və həcminə uyğun olmasına diqqət yetirməlidir. Redaktor anlayışların bölünməsinin pozulması kimi məntiqi səhvləri də aşkarlayıb aradan qaldırmağa çalışmalıdır. Nəticədə psixoloji və məntiqi nöqtəyi-nəzərcə vacib olan elmi tədqiqata yekun vurulur, əsas nəticələr formalaşır, məsələnin gələcək tədqiqatının mümkün olan yolları nəzərdə tutulur, tövsiyələr verilir. Məhz nəticə oxucunu müəllifin elmi problemin həllinə istiqamətlənən baxışlarını dəqiqləşdirməli, hər hansı bir predmet və ya hadisənin dərkini ümumiləşdirilməsinə doğru yönəltməlidir (5, 112).

ƏDƏBİYYAT

1. Vəliyev İ. *Redaksiya-nəşriyyat işinin əsasları*. Bakı, 2004, 140 s.
2. Почечуев А.Н. *Техника редактирования*, М., 1962, 279 с.
3. Сенкевич М.П. *Литературное редактирование научных произведений*. М., 1970, 272 с.
4. Сикорский. *Редактирование отдельных видов литературы*. М.: 1987, 397 с.
5. Мучник Б.С. *Первоначальное восприятие текста // Редактор и книга*, 1968, №4.